

TAKÁTS MÁRTON
ÉRSEKI HELYNÖK KALOCSÁN

IRTA:
NAGYFALUSY LAJOS S. J.

BUDAPEST, 1942

**PUBLICATIONES AD HISTORIAM S. J. IN HUNGARIA ILLUSTRANDAM
— KIADVÁNYOK JÉZUSTÁRSASÁGA MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉHEZ —
LUCUBRATIONES 20 TANULMÁNYOK**

**SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.**

**KIADJA:
PRAY RENDTÖRTÉNETIRÓ MUNKAKÖZÖSSÉG, BUDAPEST, VIII., MÁRIA-U. 25.**

TAKÁTS MÁRTON
ÉRSEKI HELYNÖK KALOCSÁN

IRTA:
NAGYFALUSY LAJOS S. J.

BUDAPEST, 1942

Különlenyomat a Jezsuita Történeti Évkönyv 1941-ből.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepreghy-u. 2.

TAKÁTS MÁRTON érseki helynök Kalocsán

A katolikus barokk letűnésének és a felvilágosodás kezdetének korában nem közönséges ívelésű pályát futott meg Takáts Márton, a jezsuitából lett kalocsai kanonok, a 18. század végén és a 19. század elején a kalocsai főegyházmegyében egy hosszú emberöltőn át (1787—1818) érseki helynök.

Született Gyöngyösön 1732 november 20-án.¹ Gyöngyös a török időkben egész vidéke számára a katolikus hitnek főntartó gócpontja volt; innét jártak ki a ferencesek a katolikus hit már-már kialvó tüzeinek élesztgetésére az egész környékre. Még a török időkben, a 17. században nyílt meg a gyöngyösi jezsuita gimnázium s két századon keresztül ápolta és növelte a katolikus hitnek azt a tüzét, melyet Szent Ferenc fiai a magyar utókor számára annyi áldozattal megmentettek. A katolikus hitnek ebben a kisugárzó gócpontjában töltötte gyermekkorát Takáts Márton és szívta magába a katolikus vallás éltető melegét a klasszikus tudományok szeretetével együtt a gyöngyösi jezsuiták gimnáziumában. További nevelése is a jezsuitákhoz kötötte; felsőbb tanulmányait ugyanis a kassai főiskolán folytatta, ahol a logikát hallgatta. Nem csoda tehát, hogy éppen Jézustársaságába érzett hivatást és a kassai főiskoláról fölvételét kérte a rendbe. 1750 október 14-én lépett a Társaságba és első két próbaévét a trencsényi ujoncházban töltötte (1752-ig). Tizenhárman voltak a noviciátusban, köztük Katona István, a későbbi híres történetíró. A noviciátus szent csöndjében bizonyára nem is sejtették, mekkora viharok fogják feldúlni és szétszórni a szeretet, tudomány és testvéri együttlét meleg fészkeit, s hogy ők ketten más rendtestvéreikkel együtt az országnak egyik messze déli pontján fognak majd szerető menedéket találni s ott töltenek be a szerény noviciusoktól nem is álmodott fényes, új hivatást. Egyébként ez időben Fodor Mihály rektor volt a trencsényi

¹ Az életadatok, ahol egyéb jelzés nincs, Katona István *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae II.* 427—428. alapján, kiegészítve dr. Takács József kalocsai gimnáziumi tanár úrnak a szerzővel közölt adatjegyzéseivel.

jezsuita növendékek ujoncmestere. A lelki életnek igazi nagymestere lehetett, lelki vezetését a Rendén kívül is sokan keresték. Így Zichy Ferenc győri és Esterházy Károly egri püspöknek is kedvelt lelki tanácsadója volt; ez az utóbbi (1762—1779) minden évben az ő vezetése és irányítása mellett szokta végezni lelkigyakorlatait.

Az első próbaévek leteltével 1753-ban Takáts Mártont Esztergomban találjuk, hol a gimnázium alsóbb fokozatán megkezdí tanári működését. De mondhatni, ez is csak próba.²

A következő két esztendőben Nagyszombatban folytatja a rendbelépéssel félbemaradt logikai, azaz hogy általában bölcséleti tanulmányait. Ez időben Kéri Ferenc, saját korának híres csillagásza és mondhatni európai hírű természettudós³ volt a nagyszombati jezsuita kollégium rektora. Az ő vezetése alatt létesült a nagyszombati csillagvizsgáló intézet, melynek épülete 110 lábnyi magas volt, az épület fölött még 18 lábnyi magas toronnyal és megfelelő mélységű földalatti helyiséggel.⁴ Kéri Ferenc akár közvetve, akár közvetlenül nagy hatással lehetett Takáts Mártonra, hogy a természettudományokat annyira megkedvelte, mint azt későbbi működése mutatja. Tanárai között van Vajkovics Imre is, később a kalocsai nagyprépostságban közvetlen elődje (1790—1798), a nagyszombati egyetemen ez időtájt a hitszónoklat, kánonjog, a Szentírás és héber nyelv tanára.

Takáts Mártont a nagyszombati kollégiumból nem eresztik. Bölcséleti tanulmányainak befejeztével ugyanott folytatja működését és 1756-ban a kezdőket vezeti be a latin nyelvbe, 203 „parvistával” kezdi (akiknek száma a következő évben az akkori „diákritkító” módszer szerint már több mint felével csökken). Folytatja 1757-ben a haladókkal és *tanítja egyszersmind a magyar nyelvet*; a következő évben a latin nyelvtannak, 1760-ban meg a latin mondattannak a tanára volt még mindig Nagyszombatban; közben (1759-ben) ugyanott a menyiségtan repetitora. 1761-ben Egerben találjuk mint az ékes-szólás tanárát. Ennyi tanárkodás után 1762-ben kezdi a hit-tudományi tanulmányokat és készül a fölszentelésre. Tizenkét társa közül is kitűnhetett, mert mellékshivatalokat visel.⁵ Közben irodalmi téren is kezdi bontogatni lelkének szárnyait: 1762-ben kiadja Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet

² Együtt tanárkodott itt Kalatay Ferencsel, a későbbi nagyvárad püspökkel.

³ V. ö. Szinnyei: Magyar írók VI.

⁴ Magyarország vármegyéi és városai, Pozsony m. 190.; Pauler Tivadar: A budapesti m. kir. tudományegyetem története 34—40. l.

⁵ Az első három évben ő a „bidellus”, a másodikban még a szónoki gyakorlatok vezetője.

dicsőítő szentbeszédeit.⁶ Igen népszerűek lehettek, mert második és harmadik kiadást is értek (1764, 1774.) Semmi sem bizonyítja jobban, hogy a latin ékesszólásnak mestere volt, mint az, hogy hittudományi tanulmányainak második évében (1763-ban) a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról az ünnepi évfordulón elöljárói az egyetemi templomban őt jelölik ki ünnepi szónoknak. Ez alkalommal mondott templomi szentbeszéde nyomtatásban is megjelent. Címe: *Oratio de Sanctissimae Virginis intaminato conceptu Tyrnaviae 1763.*⁷ Végre 1765-ben eléri célját: áldozópappá való szenteltetését.

Tanulmányai után a rendben szokásos harmadik próbaévet Egerben végzi (1766). A próbaév leteltével visszakerül Nagyszombatba, mint az érseki nemesi konviktus egyik tanulmányi felügyelője (1767—1768),⁸ az első évben hozzá még *a magyar nyelv tanára*. Ez időben együtt tanít Katona István-nal (aki később Kalocsán kanonok társa lett) és Pálma Ferenccel (a földrajz tanárával, aki meg később Kalocsán egyik nagyprépost elődje volt, 1781—1787). 1768-ban tette le Takáts Márton végső szerzetesi fogadalmait (ünnepélyes négyes fogadalmát). Sokoldalúsága (mely néhány év múlva bámulatosan bontakozik ki) már most kezd mutatkozni. 1769-ben (még mindig Nagyszombatban) a mennyiségtan tanára, egyszersmind a nagydiákok (egyetemi hallgatók) akadémiai szónoka. Szónoki készsége sem lehetett utolsó.

De fényes tanári tehetségeit főleg a budai főiskolán ragyogtatta, ahová 1770-ben került. Előadta itt a bölcséletet (logikát, metafizikát),⁹ ezzel függ össze 1770-ben *Assertiones logicae* című munkájának kiadása. A következő évben a természettan tanítja egész terjedelmében (általános és részletes fizikát); 1772-ben pedig a kánonjogot és a gyakorlati erkölcs-tan adja elő. Egyszersmind a nagydiákok Mária-kongregációját vezeti, házi hitszónok és tanácsnok (*consultor domus*). Mindez mutatja egyrészt roppant szétágazó elfoglaltságát, másrészt rendi előljáróinak beléje helyezett bizalmát is. A beléje vetett bizalmat az is bizonyítja, hogy a következő évben nemcsak házi hitszónok, hanem egyúttal házi gyóntató, a főiskolán azonban most már csak a keresztény erkölcs-tan tanítja (úgy látszik, enyhítettek roppant munkakörén). Ebben az évben egyébként a budai főiskolán együtt tanárkodott a történet-kutató Katona István-nal. Itt érte őket a lesújtó hír: Jézus Társaságának eltörlése. Takáts Márton a Társasághoz való további ragaszkodásának azzal is kifejezést adott, hogy a Szent

⁶ Panegyres Divis Ignatio et Francisco Xav. dictae.

⁷ Sommervogel VII—VIII.

⁸ Tizenhárom tanulmányi felügyelő közül az egyik.

⁹ A későbbi kalocsai főegyházmegyei névtárakban mint a bölcsélet és hittudomány doktora szerepel.

Ignácot és Xavéri Szent Ferencet dicsőítő munkáját 1774-ben kiadta.

A Rend feloszlátása után előbb a nagyváradai egyházmegyében helyezkedett el mint világi pap. Az ottani papnevelő intézetben mint a mennyiségtan tanára működött. Patachich Ádám nagyváradai püspök annyira megszerette őt, hogy nem tudott tőle megválni és mint kalocsai érsek (1776—1784) magával vitte őt érseksége székhelyére, hogy az ottani főiskolán is tovább tanítson.¹⁰ Ezt bizonyára minden feltűnés nélkül megtehetette, mert az akkori kalocsai papság a maihoz képest igen tarka képet mutatott: a növendékpapságot vegyesen képezték és tanították itt pálos, ferences, kapucinus, majd kegyesrendi atyák.¹¹ A növendékpapság tanárai között akkor még alig volt több egy világi papnál. Patachich Ádám Takáts Mártont talán csak teológiai tanárnak szánta és talán egyáltalán nem sejtette, milyen fényes ívelésű pályát nyit meg előtte. Ha csak a száraz adatokat nézzük, emelkedésének állomásai:¹²

1776 november 14-én tiszteletbeli kanonokká való beiktatása, de még azon év december 4-én valóságos kanonokká lépett elő. 1780-ig mint ifjabb mesterkanonok volt a kalocsai káptalan tagja,¹³ 1780-ban Tisza-melléki főesperes lett, a következő év május 26-án bácsi főesperessé lépett elő. 1787 február 10-én elhúnyt Pálma Károly Ferenc fölszentelt püspök, nagyrépost, általános érseki helynök, aki jezsuitából lett Albert királyi herceg és Krisztina főhercegnő udvari papja, majd kalocsai kanonok és káptalani helytartó. Helyébe a kalocsai káptalan alig néhány nappal halála után (február 16-án) Takáts Mártont választotta. A Patachich Ádám érsek elhalálózásával megüresedett kalocsai érseki széket ugyanazon évben Kollonits László (1787—1817) foglalta el, szokatlan hosszú ideig, egy egész emberöltőn át Kalocsa érseke. Unnepies beiktatása az ősi érseki székbe 1788 június 2-án volt. A káptalantól választott helynököt Kollonits érsek a maga részéről is megerősíti s érseki beiktatása után 1788 június 5-én széleskörű hatalommal ruházta fel.¹⁴

A felhatalmazó okirat szerint az érseknek, minthogy minden főpásztori kötelességének személyesen nem tehet eleget, a főpásztori gondok és terhek egy részét helyettesre kell hárítania. Választása, bizalma Takáts Márton személyére esik

¹⁰ A főegyházmegyei névtárak szerint még 1784-ben, tehát még bácsi főesperes korában is teológiai tanár, 1785-ben már többé nem az.

¹¹ Gál István: A kalocsai piarista kollégium története 106. l.

¹² Kalocsai káptalani levéltár: Protocollum promotionum capitularium. V. ö. Kalocsai egyházmegyei schematismusok.

¹³ Szentszéki ülnök is volt. (V. ö. pl. Schem. 1778, 1781.)

¹⁴ Kalocsai érseki levéltár, Vicarialia, 1788. N. 11.

élete feddhetetlensége (probitas), okossága, tudománya, tapasztalata és főleg hűsége miatt.

A kalocsai érsek ráruház az új helynökre minden hatalmat, amely rendes püspöki joghatósággal együttjár; főntart mégis magának bizonyos fontosabb, főbb vagy rendkívüli dolgokat, minők pl. javadalmas papoknak javadalmuktól való megfosztása, új plébániák felállítása vagy javadalmak megszüntetése, pápai főntartott esetek alól való feloldozás, egyházak kánoni látogatása (kivéve ha a püspök akadályozva volna); egyházmegyei zsinat összehívása, a papságnak szeretetsegélyekre való kötelezése stb. Ki voltak véve a püspöki egyházi rend sajátos ténykedései is, mint: kelyhek, paténák szentelése, apácák, apátok megáldása, egyházi rendek feladása, olajszentelés stb. Hatalmat kapott azonban az új helynök templomok, oltárok megáldására, püspöki főntartott esetek alól való feloldozásra (ezt a hatalmat másokra is átutalhatja). Felhatalmazást kapott továbbá házassági ügyeket megvizsgálni és azokban dönteni, ünnepek megszentelésének parancsa és bűjtők alól feloldani, új plébániákat állítani, beteg plébánosoknak kisegítőket adni, püspöki fórumhoz tartozó ügyeket kihallgatni és ilyen ügyekben döntést hozni, a püspöki rendeleteket végrehajtani, egyházi hivataloktól és javadalmaktól felfüggeszteni és megfosztani, bűnügyeket megvizsgálni és ilyenekben dönteni, segítségért a világi karhoz fordulni, a templomokat kánonilag látogatni, javadalmak felállításában az alapítóknak a kegyurasági jogot főntartani, a gyóntatókat megvizsgálni és (de csak ideiglenesen) jóváhagyni; egyházi készleteket (melyekben az áldáshoz szent kenet használata nem szükséges) megáldani. De fontosabb dolgokban meg kell hallgatnia az arra rendelt püspöki tanácsot, ha a helynök a felsorolt felhatalmazásokkal élni akar. (Látszólag ugyan ellentét van a főntartások és a meghatalmazások között, de a dolognak, úgy látszik, az a nyitja és helyes értelme, hogy *bizonyos fontosabb esetekben* (pl. plébániák fölállításában, nagyobb büntetések kirovására) a helynök csak a püspöki tanács meghallgatásával járhatott el.)

1790 szeptember 1-én Takáts Márton örkanonokká lépett elő,¹⁵ 1794-ben éneklő kanonokká, Vajkovics Imre nagyprépostnak 1798-ban történt halála után pedig 1799-ben a nagypréposti méltóságra emelkedett. Pályája itt még nem állott meg. 1807-ben fölszentelt püspök (bellini¹⁶ püspök címmel); mint ilyen a főpapi ténykedésekben az érsek kisegítő-helyettese (suffraganeusa), Kollonits érseknek a lelkiekben

¹⁵ Ugyanezen évben a bácsi főesperességet Lakner József kapta.

¹⁶ A bellini püspökség a szentföldi skythopolisi érsekség alá volt beosztva.

helytartója, általános ügyhallgató, egyúttal szemináriumi tanulmányi ügyekben helyettes-kormányzó (prodirector).¹⁷ A kalocsai káptalan bizalmát pedig nagyprépostja iránt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Kollonits László halála után (1817-ben) az általános érseki-helynöki tisztnen egyhangúlag erősítette meg őt a káptalan.¹⁸ Érsekét hamarosan követte a sírba. 1818 január 17-én, 86 éves korában hunyt el.

E külső életrajzi kereteknél becsebbek volnának számunkra a lelkeségét, lelki nagyságát közvetlenül megvilágító adatok, de sajnos, csak közvetett adatokkal rendelkezünk, melyekből belső egyéniségére többé-kevésbé következtethetünk.

Egyik ilyen rávilágító adat lehet maga püspökké-szentelése. Mivel ez helytartóságának 20. évében történt, arra vall, hogy két évtizedes helynökségével, kivált már húsz esztendő előtt is fönnen dicsért hűségével érseke nagyon meg volt elégedve; sőt minden jel arra mutat, hogy lelkük teljesen összeforrott. A püspökké kinevező apostoli levél különösen az egyházjog, keresztény erkölcstan és a dogmatika tanításában való érdemeit emeli ki (ez utóbbit csak Kalocsán taníthatta). Kollonits László érseksége előtt káptalani helynök volt a székesüresedés tartamára, majd Kollonits érseknek a lelkiekben helytartója és általános ügyhallgató. Az apostoli levél Takáts Mártont egyszersmind a beteges érsek helyett főpapi és főpásztori teendőikben kisegítőül rendeli: az érsek 1807 szeptember 27-én kelt levelében *teljes felhatalmazást* ad neki a főpapi ténykedések végzésére.

A püspökké szentelés 1807 szeptember 20-án történt. Mandich Antal diakóvári püspök végezte a püspökké szentelést, pápai felhatalmazással. Szalay István bácsi főesperes és Katona István főszékesegyházi főesperes, volt rendtársa segédkeztek a fölszentelésnél. Ez meg arra mutat, hogy a rendi összetartozás tudata és emléke a Társaság eltörlése után is tovább élt a régi rendtagokban.

A régi jezsuitákhoz számítandó Klobusiczky Péter, a későbbi szent életéről híres kalocsai érsek is. Mikor 1800 november 9-én Kollonits László érsek erdélyi püspökké szentelte Mártonfi Józsefet, a fölszentelő érseknek pápai felhatalmazással Takáts Márton nagyprépost Klobusiczky Péter örkanonok társával segédkezett.¹⁹ Mint látni fogjuk, más minőségben máskor is többízben működött szorosan össze éppen e kanonok társával.

¹⁷ E címet Takáts Márton 1776—1818 közt mindvégig viseli. V. ö. Kalocsai érseki levéltár: Liber ordinationum; schematismusok.

¹⁸ Kalocsai ér. lvt. Vicarialia 496/817.

¹⁹ Kalocsai ér. lvt. Liber ordinationum, 17. l.

Takáts Márton segédpüspöki ténykedéseiről összeállított hivatalos jegyzék²⁰ mindenkit meggyőzhet nagy munkabírásaról és buzgalmáról. Nem volt könnyű dolog vállán több mint 75 évvel bérmaörutakat, hivatalos egyházlátogatásokat végezni és tekintve hajlott életkorát, az otthoni terhek sem lehetnek már a legkönnyebbek. Évenként átlag 7, 8, 13, 14 ízben is feladta az egyházi rendeket; áldozópapokká szentelt nemcsak világi papsághoz tartozókat (ezek a kor szokása szerint nem egyszer már különböző hivatalokat töltöttek be), de szerzeteseket is, név szerint ferencrendieket, piaristákat. (A kegyesrendi növendékek egyrésze akkor Kalocsán végezte hittudományi tanulmányait.)²¹ Elég terhesek lehettek Takáts Márton püspök bérmaörútjai. 1808 nyarán pl. az *egész egyházmegyében* kiszolgáltatta a bérálás szentségét, közönséges volt, hogy ilyenkor egy-egy helységben új harangot áldott meg. Bérmaörútját tartotta, ezzel kapcsolatban egyúttal a hivatalos egyházlátogatásokat is végezte, pl. 1810 októberében, a tiszamelléki főesperesség területén. Ez évben még a székesegyházi főesperesi kerületben is ő látogatta sorban az egyházakat és mindkét kerületben mindenegyes helyen (in singulis locis) kiszolgáltatta a bérálás szentségét is, esetleg más ténykedésekkel kapcsolatban, így Szabadkán október 14-én bérmaölt és apátavató áldás után a kulai egyház számára kelyheket szentelt. 1812-ben (május és június havában) ismét bérmaöltön van. Persze egészen külön is bérmaölt egyeseket (kispapokat). A harangáldások egyrészt a kalocsai székesegyházban végezte (így 1813 június 3-án egyszerre 6 harangot áld meg a székesegyházban). A püspöki ténykedések nem utolsó részét azonban saját püspöki házikápolnájában végzi (még egyházi-rendek feladatását is). Érseke főpapi gyűrűjét nem egyszer ő áldja meg és több ízben szentelt helyet saját érseke számára.

Néhány kiemelkedő főpapi ténykedése: 1808 november 11-én ő szentelte fel a kalocsai székesegyházban a Szent Kereszt oltárát és beillesztette az oltárba Szent Márton és Viktorin vértanúk ereklyéit.

1815 augusztus 4-én a saját érseke palotájában megáldott két harangot a kalocsai kegyesrendiek kollégiuma számára, a nagyobbikat Gyertyaszentelő Boldogasszony, a kisebbiket Nepomuki Szent János tiszteletére.

Több ízben persze zöldcsütörtökön ő végezte az ünnep összes püspöki ténykedéseit; 1817 tavaszán már igen gyenge és beteges lehetett, mert ez alkalommal már csak csendes mise kíséretében, az összes nagycsütörtöki szertartásokat, elejétől végig, püspöki palotájában (bizonyára házikápolnájában) vé-

²⁰ U. o. Liber ordinationum. 1807—1818.

²¹ Gál i. m. 110. l.

gezte. Ekkor már érseke is, ő maga is közel állott az örökkévalósághoz.

Kollonits László érsek nem hagyott minden főpapi ténykedést helynökére; így 1798 Nagyboldogasszony ünnepén ő maga adta föl a bérálás szentségét egy 16 éves kikeresztelkedett zsidó ifjúnak, Szathmári Istvánnak.²² Érdekes, hogy a megkeresztelt ifjú bérmaatyaságát Takáts Márton, az érseki helynök vállalta, ami arra mutathat, hogy nagyobb gondjai mellett buzgalma a kisebb dolgokra is kiterjeszkedett. Egyébként papi lelkületére világot vethet az is, hogy a kor színvonalán álló magánkönyvtárában (amelyről majd később lesz szó), szórakoztató könyv elvétve is alig akadt, csupa tudományos, hitbuzgalmi könyvek voltak ott, köztük Jézustársaságának rendalkotmánya (Institutum S. J.; ez a rendje iránt fönntartott kegyeletének a jele lehet), továbbá a Jézus Szíveteletről szóló korszerű munkák (ez meg arra vall, hogy a Társaság szellemét ez irányban mindvégig ápolta magában).

De környezete, volt jezsuita kanonoktársai is ebben a szellemben hatottak rá. Így Klobusiczky Péter, Kollonits érsek oldalkanonoka (akivel Takáts Mártonnak, mint az érsek másik legbizalmasabb emberének, bensőségesen kellett érintkeznie). Klobusiczky lángbuzgalma 1795-ben újra megalapította a kalocsai *Sodalitas Mariáná*-t (az előbbi Mária-kongregáció II. József rendelete következtében megszűnt). A föléléstett Mária-kongregációnak újjraalapítója egyszersmind annak rektora is lett. Szintoly lángbuzgalommal terjesztette Klobusiczky Péter az ifjúság közt Szent Alajos tiszteletét. Katona István sem maradt el mögötte. 1796 március elején volt a kalocsai ifjúságnak első lelkigyakorlata, Loyolai Szent Ignác rendszere szerint. E lelkigyakorlatot Katona István, a már ünnepelt történetíró adta latin nyelven nagy sikerrel. Ettől kezdve 1811-ig 14-szer adott Katona István lelkigyakorlatot a kalocsai tanulóifjúságnak. A lelkigyakorlatok sikerének biztosítására az akkori kalocsai piarista kollégium a saját nyomdájában (Katona István költségén) egy 16 lapnyi terjedelmű *Hymni triduo spiritalium exercitiorum pro studiosa iuventute* című lelkigyakorlatos füzetet adott ki, amely a lelkigyakorlatos elmélkedések gondolatait tartalmazza. Katona István halála után végrendeletéhez híven kinyomtatták az ifjúság számára készített lelkigyakorlatos elmélkedéseit is.²³

Takáts Márton nemcsak a hitélet terén volt érsekének jobbkeze, hanem jogi téren is legmeghittebb, legbizalmasabb tanácsadója. Az érsek a legkényesebb és legnehezebb kérdésekben az ő tanácsával élt. Ennek fönntmaradt egy beszédes

²² Zsidó neve Gatser Márk volt.

²³ Gál István i. m. 102. l.

bizonysága abban a kényes természetű ügyben, amely ha talán nem is érdekelte a félországot, de mindenesetre legalább is a két legősibb érseki egyházmegyét s a magyar katolikus papság bizonyára tekintélyes részét.

Ezidőtájt Perényi Imre volt az esztergomi főegyházmegye általános helynöke. Még a török idők hatásaként az a különös helyzet fejlődött ki az esztergomi egyházmegyében, hogy mivel érseke is, helynöke is Nagyszombatban székel, az esztergomi kerület számára külön érseki helynök volt. Perényi Imre tudvalévóleg sokat adott általános érseki-helynöki jogaira; nagy jogbuzgalmában pl. még a török hódoltsági időkre és gyakorlatra támaszkodva, a messze Zala megyében lévő kapornaki apátságra nézve is föl akarta újítani az esztergomi érsekség vélt ősi jogait.²⁴ Ha ilyen messze eső dolgokban sem hagyta nyugodni a jogaiért vagy vélt igazáért égő buzgalma, annál kevésbbé tudott belenyugodni az esztergomi kerületi helynök jogi meggyőződésébe, amely pedig hatáskörüket illetőleg az övével homlokegyenest ellentétben állott. A dolog végre a királyi kancellária elé került.

Koháry Ferenc helyettes kancellár a két helynök jogi vitáját a kalocsai érsek elé utalta. Kollonits László kalocsai érseknek kellett a kényes pörben itélni mint egyeztető vagy döntőbírónak. A kalocsai érsek 1811 februárjában fogalmazta meg válaszáát, ezt azonban a kancelláriához való felküldés előtt Takáts Márton püspöknek adta át az esetleges helyesbítéseknek megtételére. E kiegészítésekkel ment fel aztán a kalocsai érsek véleménye a királyi kancelláriához.²⁵

Az érsek válaszában először is a biztos és kétségbevonhatatlannak vallott jogi tételből indul ki, hogy a trienti szent zsinat végzése szerint²⁶ a káptalan tartozik püspökének elhalálozása után nyolc napon belül helynököt, mégpedig csak egy helynököt választani vagy a már meglévőt megerősíteni és nem lehet széküresedés esetén ugyanazon egyházmegyében két vagy több (általános) káptalani helynököt választani, kivéve, ha valamelyik egyházmegyében szakadatlan és emberemlékezetet meghaladó szokás két vagy több helynököt választani, amint az a trienti szent zsinat idézett végzéséből következik és amint azt Fagrano és több más egyházjogász hivatkozása szerint a püspökök és szerzetesek kongregációja kinyilvánította.

2. Éppúgy biztos és kétségbevonhatatlan tény, hogy az esztergomi érseki káptalan utolsó főpásztorának halála után választott egy általános káptalani helynököt báró P(e)rényi

²⁴ Veszprémi püspöki levéltár: Abbat.

²⁵ Kalocsai érs. lvt. Vicarialia.

²⁶ Sessio 24. cap. 16 de reform.

Imre, saját nagyprépostja személyében és sohasem volt az esztergomi egyházmegyében szokás széküresedés esetén két vagy több általános káptalani helynököt választani. Itt Takáts Márton püspök szükségesnek látja behatóbb bizonyítással megvilágítani a történeti hátteret, ilyenféleképpen:

Ez emberemlékezet óta így van. Névszerint a mult században Esterházy Imre, Csáky Miklós, Barkóczy Ferenc hercegprimások elhunytával, bár a roppant kiterjedésű és meg nem osztott primási egyházmegyében igen sokáig (diutius) tartott a széküresedés, mégis mindig csak egy káptalani helynök kormányozta a nagy egyházmegyét, és noha 1776-ban Batthyány József hercegprimás külön esztergomi érsekhelynöki kerületet állított föl s ezt az intézkedést a pápa és a király megerősítette és így 1776-tól, olyan időben, mikor a primási szék be volt töltve, az esztergomi főegyházmegyében egyszerre két általános helynök volt, az egyik Nagyszombatban, a másik az esztergomi kerületben, mindamellett az esztergomi káptalan Batthyány József bíboros-primás 1799-ben történt elhalálózása után is, valamint Károly Ambrus főherceg primásnak 1809-ben történt elhunytával is csak egy káptalani helynököt választott; mégpedig 1799-ben Vilt Józsefet, majd ennek a győri püspöki székre való távozásával közvetlen utódját; 1809-ben pedig a főherceg halála után báró P(e)rényi Imrét, az esztergomi káptalan nagyprépostját. Az itt felsorolt helynökök valamennyien valósággal és állandóan (effective et constanter) az egész esztergomi főegyházmegyére kiterjedőleg úgy gyakorolták joghatóságukat, hogy az esztergomi (külön) kerületi helynököket is vagy megerősítették vagy (helyükbe) ők állítottak és hatalmaztak fel (constituerint et delegaverint) új helynököket.

E betoldás után maga az érsek így folytatja fejtegetéseit:

3. Bizonyos és kétségtelen az is, hogy széküresedés esetén a püspök halála után az összes rendes püspöki joghatóság, amelyet a jog a jövődöbeli (következő) püspöknek különlegesen nem tart fönn, átszáll a káptalanra, a káptalani helynök választása után pedig tartozik a káptalan ezt az egész joghatóságot a káptalani helynökre áthárítani, mégpedig úgy, hogy a meghatalmazásokból (ex facultatibus), amelyek a káptalani helynököt jog szerint megilletik, semmit sem tarthat fönn magának, és nincs joga vagy hatalma a káptalani helynök hatalmát bármikép is megszorítani avagy korlátozni, s ha mégis máskép történnék, a káptalani helynök, noha valami kikötéssel, föltétellel vagy megalázással ruházták rá a választásban a hatalmat, a ráruházott hatalmat mégis szabadon gyakorolhatja mindaddig, míg az új püspök meg nem érkezett. Jöllehet ugyanis a rendes püspöki joghatóság a püspök elhunytával a káptalanra száll, mindazonáltal ugyanaz

a rendes püspöki joghatóság a káptalani helynök megválasztása után a káptalani helynökre megy át, úgyhogy ugyanaz a káptalani helynök, mint aki az elhunyt püspök helyébe és helyetteséül van téve, szabadon, a káptalantól való minden függés nélkül, gyakorolhatja mindazt, ami a rendes joghatósághoz tartozik és valami más címen nincs a püspök személyének fönntartva. Amint ezt az egyházjogászok általában tanítják, amikor arról tárgyalnak, hogy mit tehet a káptalani helynök széküresedés esetén.

Ezek előrebocsátásával nem nehéz az előterjesztett kérdésekre válaszolni. Ezekkel kapcsolatban különösen két pontot illetőleg:

1. Hogyan lehet a két érseki helynök közt támadt vitát elsimítani?

2. Vajjon az általános káptalani helynök tekintélyének csorbitása nélkül tekintettel lehet-e lenni az esztergomi kerületi helynöktől, Magovits Sándor püspöktől kikötött föltételekre, főképp arra az utolsó föltételére, hogy az összes meghatalmazásokat vele közöljék (reá átruházzák)?

Ami az első kérdést illeti, a kalocsai érsek véleménye ez volt:

Az esztergomi általános káptalani helynök és az esztergomi kerület érseki helynöke közt támadt vita másképp nem simítható el, csak úgy, ha az esztergomi kerület érseki helynöke az általános káptalani érseki helynöknek magát alázasan aláveti, mint ahogy azzal tartozik is. Mert széküresedés esetén az általános káptalani érseki helynök elöljárója, kinek minden tisztelettel és engedelmisséggel és hűséggel tartozik. Ha az esztergomi kerületi érseki helynök mindezen kötelességének eleget tesz, akkor minden vita és ellentét elsimul.

A második kérdésre a kalocsai érsek felelete az volt, hogy az esztergomi kerület érseki helynökének első, de főképp utolsó kikötése vagy föltétele az esztergomi általános káptalani helynök tekintélyének csorbíthatatlanságával össze nem egyeztethető.

Ami az első föltételt illeti, az esztergomi kerület érseki helynöke a maga vélt jogának védelmére nem követelheti, hogy az általános káptalani érseki helynök a primási káptalan által közölje vele kerületi érseki helynökévé való kinevezését, mintha a primási káptalan nevezné ki az esztergomi kerületi helynököt; mert az általános káptalani helynök, akire a káptalan minden rendes püspöki joghatóságot, melyet a jog a püspök-utódnak különlegesen (vagy kivételképen) fönntartott, minden megszorítás, csorbitás vagy korlátozás és a káptalantól való minden függés nélkül tartozott átruházni és ezt a csorbíthatatlan teljes joghatóságot az általános érseki helynökévé való megválasztással tényleg át is ruházta, birto-

kában van minden jognak és hatalomnak, ami a rendes megyéspüspöki joghatósághoz tartozik s amit a jog a megyéspüspök-utódnak különlegesen (vagy kivételképen) fönn nem tartott, mégpedig mindezt a káptalantól való minden függés nélkül gyakorolhatja s a káptalantól való bárminemű függés nélkül nevezheti ki az esztergomi kerület érseki helynökét. Ez a kinevezés csak tőle függ és nem a káptalantól, éppúgy, mint széküresedés esetén kívül az érsektől függ az esztergomi helynök választása és kinevezése és nem a káptalantól. Itt Takáts Márton püspök megint szükségesnek látja tisztábban megvilágítani a jogi gyakorlatot, mely a kalocsai érsek ítéletét igazolja.

A jogi gyakorlat pedig Takáts Márton megvilágításában a kalocsai érsek véleményét teljesen fedi:

Valóban 1799-ben Batthyány primás halála után az esztergomi káptalan általános érseki helynökké választotta Vilt Józsefet, aki az esztergomi kerület helynökévé rendeleti intézkedéssel nevezte ki Kondé Miklóst és mikor a megnevezett Kondé Miklós váradi püspökké lett, ugyancsak Vilt József káptalani érseki helynök az ő helyébe választotta Szabó Andrást s mikor ez is az újonnan létesített kassai püspökség élére került, ugyanaz az esztergomi általános káptalani helynök Görgei Mártont nevezte ki az esztergomi kerület érseki helynökévé, valamennyit az általános érseki helynöktől kibocsátott és közzétett rendelet útján s az így kinevezett esztergomi kerületi érseki helynököket ilyenekül mindenki elismerte, jóllehet nem káptalani szavazás révén, hanem az általános érseki helynök megbízása, delegálása folytán kapták esztergomi kerületi helynöki tisztüket.

Takáts Márton püspök behatóbb bizonyítására és megvilágítására támaszkodva a kalocsai érsek most már biztosabban mondhatja ki ez ügyben ítéletét:

Fölösleges ennélfogva s a kánonjoggal és a káptalani általános helynök csorbitatlan tekintélyével össze nem egyeztethető az esztergomi kerület érseki helynökének első kívánsága vagy föltétele. Illik ugyan, főkép fontosabb dolgokban, amilyen az esztergomi kerületi helynök kinevezése is, hogy az általános káptalani érseki helynök kikerje a káptalan tanácsát, de nem tartozik azt követni, sem a káptalan hozzájárulásából nem háramolhat a kerületi érseki helynökre több joghatóság vagy tekintély, mint amennyit az általános káptalani helynök ráruház vagy vele közöl.

Az esztergomi kerületi helynök másik kívánságára vagy föltételére a kalocsai érsek véleményét ebben fejezi ki:

Jóllehet a kerületi helynököt az általános érseki helynök választja és nevezi ki és a kerületi helynök a joghatóságot is az általános érseki helynöktől bírja és mindenben

tőle függ, úgyhogy joggal mondható delegált (átutalt hatalmú) érseki helynöknek, de mivel egyrészt ez a szokatlan cím, amint az összes egyházi névtárakból kitűnik, az esztergomi főegyházmegyében sohasem volt használatban, másrészt ez a címváltoztatás feltűnést keltene és rossz vért szülhetne: azért meg kell hagyni az esztergomi kerületi érseki helynök és általános ügyhallgató eddigi címét és tartózkodni kell a „delegált érseki helynök” cím használatba hozásától; úgy azonban, hogy az esztergomi kerületi érseki helynök és általános ügyhallgató az esztergomi általános káptalani érseki helynöktől való függését elismerje és iránta tartozó teljes alárendeltségét, engedelmisségét és tiszteletét kifejezésre juttassa.

(A kalocsai érseknek e fejtegetését helynöke is magáévá teszi, mint a többit is, csak még jobban kívánja hangsúlyozni az alárendeltséget; így hozzászói nyomósító érvül: hogy székesedés esetén az esztergomi kerületi helynöktől, mint általános ügyhallgatótól, és az ő döntéseitől vagy intézkedéseitől volt föllebbezés az általános káptalani érseki helynökhöz; ez szintén arra mutat, hogy a joghatóságot az egész esztergomi főegyházmegyében voltaképen az általános káptalani helynök gyakorolja és az esztergomi kerületi helynök is tőle kapja joghatóságát s így az esztergomi kerületi helynök valóban az általános helynöktől megbízott, „delegált” helynök.

A szinte kihívó címváltoztatást azonban ő sem helyesli, csak a kerületi érseki helynök az általános érseki helynöktől mint meghatalmazott meghatalmazójától (velut delegatus a delegante) való függését elismerje és iránta, *mint följebbvalója* iránt tanúsítson tiszteletet és teljes hódolatot.)

Végül a kerületi helynök harmadik kívánságára nézve, hogy t. i. az összes (lehetséges) meghatalmazásokat — minden fönntartás nélkül — ruházzák rá az esztergomi kerületi helynökre is, a kalocsai érsek ismétli azt, amit már föntebb bőven kifejtett, és hogy ehhez képest a kerületi helynök a hatalomátruházásban nem szabhat törvényt vagy jogi kikötéseket az általános káptalani helynöknek, aki ebben még a káptalantól sem függ. De nem is lehetséges a hatalomnak ilyen átruházása; mert amint a püspököknek, úgy az általános helynököknek is a Szentatya olykor olyan kiváltságos felhatalmazásokat ad, amelyeket helynökeikre át nem ruházhatnak vagy azokkal nem közölhetnek.²⁷ (A kalocsai érseki helynök hozzászói még, hogy az esztergomi kerületi helynökök az apostoli Szent-
szék gyakorlata szerint római felhatalmazásaikat sem egye-

²⁷ Meg is nevez a kalocsai érsek több ilyen felhatalmazást.

nesen maguk szokták kapni, hanem csak az általános káptalani helynök útján való ráruházással.)²⁸

Egyébként a kalocsai érsek utal még arra, hogy az esztergomi kerületi helynök jogainak és felhatalmazásainak teljes elbírálására be kell tekinteni az esztergomi kerületi helynökség felállításának alapvető okmányába is, valamint irányítóul kell tekinteni az esztergomi főegyházmegyének esetleg külön adott pápai felhatalmazásokat is. Ezek az irányító szempontok, melyeket az érsek 1811 február 21-én Kalocsáról keltezett levelében a magyar királyi kancelláriának miheztartás végett figyelmébe ajánlott.

De nemcsak az egyházi joghoz, hanem kanonoktársai meggyőződése szerint az államjoghoz és az országos törvényekhez is értett Takáts Márton. Ezt eléggé igazolja az, hogy kanonoktársai ismételten (1792, 1802)²⁹ őt küldötték, mint a káptalan érdekeinek képviselőjét a pozsonyi országgyűlésre. Követi kiküldetése arra vall, hogy bíztak jogtudásában és az országos dolgok iránt elég élénk érdeklődésében.

Követtársa a pozsonyi diétára 1792-ben, 1802-ben Klobusitzky Péter kanonok volt, később több mint 20 éven át kalocsai érsek (1822—1843). Klobusitzky is Nagyváradról jött Kalocsára, kanonok, majd szatmári püspök, 70 éves korára jött vissza Kalocsára érseknek. Papsága úgy volt meggyőződve és az utókor emlékezetében úgy él, mint aki e világon a folytonos-szakadatlan áhítat- és erénygyakorlatok között már a földön is átszellemült, mennyei életet élt.³⁰ De az utókornak ez a meggyőződése inkább a már aggastyán érsek emlékét őrzi (az érsek több mint 90 évet élt). Fiatalkorában azonban csupa tevékenység, csupa jótekonyság, csupa lángbuzgalom még az ifjúság nevelésének terén is. Világi térre kihatólag is csupa fürgeség és tevékenység. Ennek beszédes bizonyítéka lehet, hogy a káptalan legszívesebben és talán legtöbbször is (1792, 1796, 1802, 1806, 1807) őt küldte az országgyűlésre követnek, sőt a megyegyűléseken is nem egyszer ő képviselte a káptalant.³¹ Az országgyűlésekről szinte nap-nap után sűrű, fürgetollú és terjedelmes jelentéseket is küldött a káptalannak,³² melyek a káptalan közös ülésén felolvasva azon időben a napi ujságjelentéseket pótolták. Azért a káptalan törekszik jótollú és jó megfigyelő embereket küldeni a diétára, mint 1796-ban Katona Istvánt.³³ Takáts Márton

²⁸ Sed tantum Vicariis Capitularibus Strigoniensis Dioecesis... cum illis communicandas Facultates.

²⁹ Kalocsai káptalani lvt: Comititalia.

³⁰ Schematismus cleri archidioecesis Colocensis 1854: XXXV. sk.

³¹ Kalocsai kápt. levéltár.

³² U. o.

³³ U. o. Diotalia.

küldésének más célja lehetett: az országgyűlés alkalmával (ahol könnyebben együtt lehetett találni az udvarnál és a helytartótanácsnál legbefolyásosabb embereket) sürgetni a káptalan jövedelmeinek javítását, emelését.

A kalocsai káptalan tagjainak ez időben állásukhoz képest szerény jövedelmük lehetett. Magának Takáts Mártonnak jövedelmébe betekintést ad a helynöki felhatalmazását tartalmazó, 1807 szeptember 27-én kelt, már máshol is idézett érseki levél. Ebben Kollonits László biztosítja helynökét, hogy az évi 800 forint helyett, amelyet mint érseki helynök eddig kapott, ezentúl f. é. november 1-étől kezdődőleg évi 1000 forintot fog kapni.³⁴ Tartsa fenn egészségét, hogy helyettesíthesse az érseket. Különösen gondja legyen a bérmlás szentségének kiszolgáltatására, mert az érsek ilyen bérma-körutakra többé nem képes. A bérmutak azonban anyagi terhet is jelentenek: azért az érsek a bérmutak költségeit maga fogja földözni.

1810-ben Kollonits érsek 200 forinttal növeli minden-egy kalocsai kanonok évi jövedelmét, helynökének évi 800 forintjához is ad évenként 200 forintot (mint eddig is meg-tette), *mivel pedig a helynököt sok vendéglátás terheli*, 10 öl puhafa jutalékához más 10 öl puhafát ad. A múlt évre vissza-menőleg is az érseki helynöknek is, a többi kanonoknak is 100—100 forintot kell adni.³⁵

Bizonyos összevetésekből³⁶ úgy látszik, hogy a káptalan gyöngébb javadalmazású tagjainak feleannyi jövedelme lehet-tett, mint nagyprépostjának, tehát évi 400—500 forint.³⁷

A kalocsai kanonokok ezt az évi jövedelmet állásuk méltóságához és ahhoz képest, amit áldozatokban (pl. a napoleoni háborúk viselésére, a pesti megyeház építésére stb.) a társadalom tőlük megkívánt, igen szerénynek tekintették, annál is inkább, mert még állásuk tisztességesebb megszervezéséhez és egyéb terhekhez is nem utolsó áldozattal kellett hozzá-járulniok.³⁸ Érthető tehát, hogy már előbb, különösen Batt-hyány érsek idejétől fogva (1760—1776) azon voltak, hogy

³⁴ A későbbi fejleményeket is összevetve ez látszik a levél helyes értelmének.

³⁵ Kalocsai kápt. lvt. I. 6.

³⁶ Ezt a napoleoni háborúk viselésére megajánlott segélyek arányából lehet következtetni.

³⁷ Ez a jövedelem a korhoz képest magában véve (nem számítva bizonyos fölmerülhető terheket) elég tisztességes lehetett, tekintve, hogy pl. 1766-ban az érseki orvos jövedelme évi 250 frt., Pest vármegye főorvosáé pedig a 18. század elején évi 150 frt. volt, egy-egy piarista tanár évi ellátása pedig 150—230 frt.-ba volt számítva. (Gál I. i. m. 9, 115. l.)

³⁸ V. ö. Kalocsa kápt. lvt. I. 14. 1778 júl. 6. Patachich Ádám elismer-vénye öt kanonoki házra adandó 10,000 frt.-ról az érsek részéről, másik 10,000 frt.-ról a káptalan részéről.

jövedelmük állásuk fényének és terheinek jobban megfeleljen. 1774 január elején Batthyány József érsek Bécsből ír a káptalannak az ügy állásáról;³⁹ az érsekkel való levélváltásból kitűnik, hogy a kalocsai káptalan tagjai a lefoglalt jezsuita javakból vártak részesedést, bizonyára azon a címen is, mert az eltörölt Jézus-Társaságának több tagja foglalt helyet a kalocsai káptalanban. 1774 november 14-én a kalocsai káptalan fölkéri a Kir. Kúria elnökét és a kir. kancellárt, hogy állandó és biztosabb javadalmazásért a királynéhoz benyújtott folyamodásukat támogatni kegyeskedjenek.⁴⁰

1775 június 28-án a káptalanban fölolvastott levélből még jobban kitűnik, hogy abban reménykedtek, hogy a feloszlatott jezsuita rend birtokaiból kaphatnak valami részesedést. De ugyanazon év augusztus 12-én Batthyány érseknek Pozsonyból kelt leveléből megérthették, hogy a lefoglalt jezsuita birtokokból a kalocsai káptalan nem részesülhet, mert a káptalan nem tart fönn nyilvános iskolákat (a birtokokat pedig a tanulmányi alapra szánták).

1796-ban (tehát jó húsz év múlva) a kalocsai káptalan a nádor útján újíttja meg fölségfolyamodványát. A folyamodásban elmondja, hogy a kalocsai érseki káptalan méltóságra nézve ugyan az országban a második, *de jövedelem dolgában csaknem az utolsó*; jövedelmei javítására kéri olyan helyeknek, melyek most a kir. kincstárhoz tartoznak, régen azonban a káptalan birtokait képezték, a káptalan birtokába való visszahelyezését. Természetesen azzal a céllal, hogy a káptalannak biztosabb állandó jövedelmi alapja legyen. 1802-ben magát nagyprépostját, Takáts Mártont küldi a kalocsai káptalan országgyűlési követnek és követársul Klobusiczky Péter kanonokot adja melléje, mindkettőjüket megbízván a káptalan ügyének szorgalmazásával. Pozsonyban 1802 május 22-én kelt levelükben együtt sürgetik a káptalani jövedelmek javítását.⁴¹

Az eseményekből következőtve a sürgetésnek lett is eredménye.

1808 augusztus 16-án a m. kir. kamara-tanács Budáról értesíti a káptalant, hogy a király ezentúl, míg a jövedelemkiegészítés jobb módjáról gondoskodás nem történik, évenként 2000 forint segélyt utaltat ki a káptalannak, ebből 100 forint az örkanonokot illeti meg, a többi a hat kanonok közt arányosan kell szétosztani.

1809 január 4-én pedig arról tudósítja a kir. udvari kamara tanácsa a kalocsai káptalant, hogy a kir. fölségtől folyósított 2000 forint segélyt a dunavecsei sóhivatalnál vehetik föl.

³⁹ Kalocsai káptalan levéltár levelei.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Kalocsai kápt. lvt. Acta comitialia.

Ugyanazon évben a fölség a fönt említett 2000 forint évi segélynek a kanonokok közt miként való szétosztására nézve további engedményt tesz.

Igy hát a jövedelemjavítás sürgetése célhoz vezetett.⁴²

De volt is a kalocsai káptalan tagjainak mire fizetni, mert ez a kor: a napoleoni háborúk kora nagy áldozatokat követelt tőlük. Az áldozatokban a káptalan részéről Takáts Márton nagyprépostra jutott a legnagyobb teher, amint futólagos áttekintésből is kiviláglik.⁴³

1794 március 14-én a kalocsai káptalantól felajánlott 1000 forint hadisegélyért a káptalan a legfelsőbb köszönetnyilvánítást és elismerést kapta. A következő évben éppúgy 1000 forint hadisegély megajánlásáért, Budáról, a királyi tanácstól.⁴⁴ Ezt követte a templomok fölösleges arany-ezüst készletének felajánlása.

1797-ben a káptalan nélkülözhető ezüst egyházi készletét ajándékozta hadicélra.⁴⁵ 1797 július 25-én a királyi tanács Budán köszönetét fejezi ki a kalocsai káptalannak a templomok arany-ezüst készletéből 255 forint értéknek hadisegélyül való megajánlásáért.

Még ugyanazon évben Kollonits érsek lefizette a káptalanra vetett hadviselési jutalékot.⁴⁶ A fölkelők részére azonban a káptalan is hozott újabb pénzáldozatot is.⁴⁷ 1800-ban fizetett a káptalan a magyar kir. kamarának új 500 forint hadisegélyt. 1806-ban megint 1300 forintot. 1806 február 28-án a hadisegélyért köszönetet és elismerést kap.⁴⁸ (Közben 1804-ben Pest megye székházának építésére a vármegye is adományt kér a kalocsai káptalantól.⁴⁹

De minden év új áldozatot kívánt. 1808-ban a kalocsai káptalan ígéri, hogy be fogják fizetni az 1807. évi 2. törvény végzése szerint a megajánlott segédelmet. Mégpedig:

Takáts Márton nagyprépost hadisegélyül 215 forintot, a nemzeti kultúra előmozdítására 15 forintot. A kanonokok pedig a király segédelmére összesen 785 „rénes” (német) forintot, a nemzeti kultúra javára 67 forintot. Mindezt 1808-ban le is fizették.

1809-ben ismét felhívást kap a kalocsai káptalan arany-, ezüstpénzének és készletének a haza szükségleteiért való fel-

⁴² Kalocsai káptalani levéltár: A 146; A 149; A 152.

⁴³ Az adatok a kalocsai káptalani levéltár aktáiban.

⁴⁴ A. 88.

⁴⁵ U. o. P. 27.

⁴⁶ U. o. P. 30.

⁴⁷ U. o. P. 29.

⁴⁸ V. ö. u. o. P. 31.

⁴⁹ U. o. P. 34.

ajánlására. A felszólítás dicséri a káptalan királyhűségét, honszeretetét, alkotmányért való buzgalmát.⁵⁰

Mindehhez járult persze, amit még a nemesi fölkelés kasszájába fizettek.

1813-ból fönmaradt egy nyugtatvány 1413 forintról, melyet a kalocsai káptalan öt nemes lovas felszerelésére és egyhavi zsoldjára rótt le.

A napoleoni háborúk utolsó éve megkívánta még a végső, de talán nem utolsó áldozatot a káptalantól. A pest-megyei alispánhoz 1814 Boldogasszony-hava 28-án ír föl a kalocsai káptalan és nagyprépostja. Biztosítja az alispánt a „közjóra célzó egyenes szándékáról” és a királyhoz való „határt nem ismerő jobbágyi készségéről”, meg arról, hogy a legszerencsésebbeknek tartanak magukat, ha „édes Hazánk dücsöségét és boldogságát” öregbíthetnék; de mivel a mostani időkben a jó hazafi-szándékon kívül és a közjó előmozdítására célzó forró buzgóságon és ügyekezeten kívül nem sok birtokuk van, elégtelenek a nagyobb áldozatra: de azért készek a saját „életes házukból” is búzát, gabonát megajánlani. Névszerint a császári és királyi „hadi tábornak tartására” az érseki kalocsai káptalan részéről a következő önkéntes megajánlás történt:

Takáts Márton, méltóságos püspök és nagyprépost a maga részéről megajánl 53 pozsonyi mérő búzát és 79 1/2 mérő zabot; kanonoktársai megajánlása 41—27 mérő búza és 61 1/2—40 1/2 mérő zab közt váltakozik. (A nagyprépost körülbelül kétannyit adott, mint a legszegényebb kanonok.)

Az előző évben, 1813-ban az egyik kanonokhoz való fölhívás ettől a kanonoktól 32 pozsonyi mérő rozst és 48 pozsonyi mérő zabot kér vagy annak váltóságával való „kedveskedést”. Egy pozsonyi mérő búzának váltásdíja 3 frt. 30 x.-ra, rozse 2 frt. 15 x.-ra, zabé 1 frt. 30 x.-ra van számítva.⁵¹

Napoleon legyőzését és a „szentszövetség” korának kezdetét Kollonits érsek és helynöke nem sokkal élik túl.

1817-ben gyász borult az érseki káptalanra. Ez év április 28-án a kalocsai káptalan jelenti Rómába a Szentatyának, hogy Kollonits László érsek, földi életének 81-ik évében az örökkévalóságba költözött. Temetése 1817 április 26-án volt. „Elvesztettük a valóban legjobb atyát, aki oly kiváló és oly nagy szeretettel volt hozzánk, hogy méltán elmondhatjuk, hogy ő elsősorban ugyan Isten Egyházának és földi fejedelmének közjavára, de az után a mi javunkra született és élt.

⁵⁰ Kalocsai kápt. lvt. P. 39.

⁵¹ Kalocsai kápt. levéltár levelei: A számításból úgy látom, hogy a legszegényebb kanonok is több értéket adott, mint amennyit kértek tőle.

Bizonyára igen sokan gyászolják őt, a szűkölködők alamizsnás kezű támogatójukat,⁵² az özvegyek menedéküket, mintegy mentőrévüket, az árvák mint valami oltárt (aram), végül anynyian pártoló Mecenásukat.”

Halála után a trienti szent zsinat szabványa szerint megtartották a helynökválasztó káptalant és Takáts Márton fölszentelt püspököt, az elhunyt érsek segédpüspökét, kalocsai nagyprépostot, sok éve általános helynököt *egyhangúlag* erősítette meg a káptalan az általános helynöki tisztben. Mindezt alázatos kézcsókkal jelenti a Szentatyának.⁵³

Valóban, a káptalan bizalma és szeretete jobban és hangosabban nem nyilvánulhatott volna meg nagyprépostja iránt.

Elérte földi emelkedésének csúcspontját, de nemsokára onnét sírba is szállott lényének földi része. Követte érsekét, akivel lelke tökéletesen összeforrott, akinek valóságos alter ego-ja volt.

A kalocsai egyházmegyei papság emlékében Kollonits László érsek úgy élt, mint aki Isten dicsőségéért, a hívek lelkiüdvéért lángolt, templomok, plébániák építője, nagy iskolaszervező, az érseki könyvtár gyarapítója, a nagy francia forradalom idején hitükért és az igazságért hazánkba menekült francia papok bőkezű vendéglátója, a szegények atyja, a királyhoz, a királynőhöz, a trónörököshöz a magyar országgyűlés mindkét színhelyén (Budán, Pozsonyban) az országnak ékesszóló tolmácsa és így az ország nemessége közbizalmának hordozója volt. Végül — ami az alázatosság ritka példája — a kalocsai érseki egyházmegyei papság meggyőződése szerint a római szent bíbort és a primási méltóságot is elnyerhette volna, de magától elhárította. Aranymiséjét is 1810-ben nyilvános ünnepségek fénye nélkül ülte meg. Önmegtagadásáról az volt a közmeggyőződés, hogy amíg élt, az önsanyargatásnak is példaképe volt és soha éjjeli álmát másképp nem aludta, mint papi ruhában.⁵⁴

Ha túlzott is egyet-mást Kollonits László érsekről a hír, de hogy ilyen szentéletű érsek lelkének fele lehetett Takáts Márton, ez valamennyi közt legszebb dicsérete.

Kollonits érsek temetése után április 28-án a káptalan körlevelet bocsátott ki a környékbeli plébánosokhoz és pap-

⁵² Hogy egyet ne hagyjunk itt említetlenül, Kollonits László érsek 20 éven át 20—30, néha még több tanulóknak adott élelmet mindennap saját érseki udvarában. (Gál I. i. m. 99. l.)

⁵³ Kalocsai érseki levéltár: Vicarialia 436/817. A bécsi kancellária izetlen megjegyzése (utasítása) mellékelve: hogy fölösleges ezt a jelentést a Szentatyának küldeni.

⁵⁴ Schematismus cleri archidioecesis Colocensis 1854. XXXIV—XXXV. V. ö. Katona István i. m.

sághoz az érsek haláláról: 1817 április 23-án Isten kiszólította ez életből az érseket; Takáts Márton püspököt egyhangúlag megerősítette az általános érseki-helynöki tiszten a káptalan; az ünnepies gyászistentisztelet az elhunyt érsek lelkiüdvéért és az ünnepélyes gyászbeszéd a székesegyházban június 17-én lesz. Erről mihez tartás végett a káptalan a papságot értesíti.

Érdekes apróságként megemlíti itt, hogy amint a körözvény hátlapjáról kitűnik, május 1-től május 23-ig tartott, míg ez a körlevél a környékbeli plébániákon (a miskei, fajszi, bátyai, foktúti, szentbenedeki, laki (= géderlaki), pataji plébánosok, azaz hogy papok kezén végigment.⁵⁵

A káptalani helynököt betegeskedése a következő év elején sírba vitte. Sejdítve halálát, 1818 január 16-án kanonoktársai, a káptalantól hivatalosan is kiküldve, megjelentek a nagybeteg ágyánál és kérdést intéztek hozzája, akar-e végrendeletet tenni. Erre ő testben megtört-betegen, de szellemileg teljes öntudatánál lévén, előszóval tett végintézkedést: kijelentette vagyonára vonatkozó végakarátát, miszerint egész hátrahagyott vagyonát, a levonandók levonása után négy, kanonoki házában nevelt árva rokona között osszák négy egyenlő részre. Meg is nevezte e rokonait, t. i. Bottlik Mihályt, Mártont, Erzsébetet és Teréziát. Egyszersmind lelke üdvére hátrahagyott vagyonából a kalocsai székesegyházban évenként mondandó szentmisékre alapítványt tett. Erre 600 forintot hagyott olyaténképen, hogy évenként 14 szentmisét mondjanak lelki üdvösségéért.⁵⁶

Halála nem volt csendes elszenderülés. Nehéz, hosszú haláltusa előzte meg. Az egykorú kalocsai plébániai anyakönyv bejegyzése szerint elhunyt Kalocsán 1818 január 17-én, hajnali fél 4 órakor. A megelőző esti 6 órától egyfolytában (hajnalig) tartott kínos haláltusája. A szentségekkel ellátva, jámborul költözött el az Urban Takáts Márton, bellini fől-szentelt püspök, érseki főszékesegyházi nagyprépost, a bölcselet és hittudomány doktora, az érseki papnevelőintézetnek tanulmányi ügyekben helyettes kormányzója stb. 86 éves korában. Főpapi gyázmise után az érseki székesegyházban kanonoktársai közül Szalay István végezte a temetési szertartást, és Borromaei Szent Károly oltára előtt temették el.

Végrendeletének mellékleteiből kitűnik az is, hogy Kalocsa egész környékén igen sok szegény ember fordulhatott hozzá megszorult helyzetében. Valóságos hitelintézetet

⁵⁵ Kalocsai érs. lvt.: Vicarialia.

⁵⁶ Kalocsai kápt. lvt. 72. sz. és 71 N. 11. (Alapítványos misék jegyzéke; végrendeleti kivonatok iktatószám vagy egyéb jelzés nélkül V. ő. De missis votivis. Extractus Rationum de fundatis Sacr. a.)

pótolta. Az adósok a tartozások megfizetésében nem lehettek a legbuzgóbbak, mert a jegyzékekben kevés adósnak a neve mellé van odajegyezve, hogy fizetett is. Nem csoda tehát, hogy mivel biztosnak látszhatott, hogy sok tőke sohasem térül meg, már a nagy tőkekockázat címén is, a boldogult nagyprépost (hatos) kamatot is szedett. Tartoztak a boldogult nagyprépostnak, azaz hogy most már örököseinek Kalocsa egész környékén. Így Uszódon tizen, Szentbenedeken egy adós, Pakson is egy, Lakon öten, Dunaszentgyörgyön hárman, Bátyán nyolcan, köztük különösen özvegyek, Foktún tizenegyen,⁵⁷ valamennyi között *csak kettőnél van följegyezve, hogy fizetett*. A négy örökös azonban megjegyzi az adósok lajstromában, hogy az adósságokat be fogják szedni és azért bekövetelik a „kötelező leveleket”. Akadt az adósok között még keceli lakos, sőt budai polgár is.

Magán Kalocsán százkilencvenkilencen voltak az elhunytak adósai (jellemző, hogy ezek közül is csak néhány fizette be adósságát). A nevek után ítélve, jórészt a ma is élő kalocsai családok ősei. A behajtott adósságok 14, 20, 50, 300, 1194, 1739, 3000 stb. forintos tételekben összesen 7086 forintra rúgtak. Egyéb készpénzhozzáadásokkal kitett mindez 7441 forintot.

A hátramaradt vagyonösszeíráshoz mellékelt leltár szerint találtak az elhunyt nagyprépost után készpénzben (a krajcárok elhagyásával) 112 forintot (pengő értékben), ez bankókra váltva 336 forintot tett ki. Ebből a kalocsai mészárosnak kifizetése után maradt még 182 forint.⁵⁸

A boldogult házi készletei, ingóságai 1818 január 23-án nyilvános árverésen keltek el. Ezek közt voltak lábas jószágok, baromfiak, élelemre valók, bor, bútorok. A bútorok a boldogult nagyprépost háziberendezésének egyszerűségére vallanak. Jellemző, hogy a legdrágábbak köztük: 37 forinton elkelt *íróasztala*, 42, 46, 52 forintos *almáriumi* (bizonyára könyvtárszekrényei), no meg 83 forinton elkelt *álló órája*. *Könyvtára* 167 könyvet tett ki, melyek nagyjából mutatják, mivel foglalkozott az egykori tudós és tanár. Könyvei közt vannak korának történelmi művei is (Pray György: Diatribe; Katona István: Historia dioecesis Colocensis stb.) Továbbá:

⁵⁷ Az adósok neve a végrendeleti mellékletekben kétszer lemásolva, — itt-ott némi eltéréssel.

⁵⁸ Kalocsai kápt. levéltár H. 72; K., K.; N. 26 Rationes de massa dfti Illmi ac Rssimi Dni Martini Takacs Eppi Belinensis et M. E. Coloc. Praepositi Majoris, condito praevie authentico testamento mortui; redditae a Josepho Horváth eiusdem M. E. Coloc. Canonico, A. Diacono Tybiscano qua testamenti Executore Capitulari die 1. Sept. 820. (Belső cím: Inventarium Totalis Substantiae Illustrissimi ac Rssmi Domini Martini Takáts... conscriptum 20-o et seq. Ian. diebus Anno 1818.)

Szentírás, szentatyák, egyháztörténet, erkölcstani munkák, lelkipásztorsági művek, kánonjogi munkák, a világi jogban mellőzhetetlen Verböczy; Corpus Juris Civilis; Institutum Societatis Jesu; több természettan, bölcséleti mű, mennyiség-tani összefoglalások. Azonfelül hitbuzgalmi könyvek, szentek élete, *igen kevés ujság*,⁵⁹ hittudományi művek, szentírásejtelmézések és korszerű munkák a Jézus Szíve tiszteletéről. Mindezek eladásából begyűlt összeg hozzájárulásával az összes hagyaték 9527 forint értékre van becsülve. (Az elhunyt püspöknek egyéb, árverésre nem került vagyonán a végrendeletben megjelölt örökösök maguk közt osztozkodtak.)

A 9527 forinttal szemben álló kiadások:

A végtisztességgel járó kiadások összege 1686 forintot tett ki.

Orvosnak, gyógyszerésznek kellett kifizetni 516 forint adósságot.

A kalocsai papnevelő intézetre, egyszersmind az elaggott papok intézetére az egyházmegyei szabvány értelmében 200 forintot.

Répási Jánosnak, a boldogult püspök szertartójának 270 forintot, szolgák, szolgálok kifizetésére 115 forintot.

Különféle adósságok lerovására 727 forintot, különféle tartozások kiegyenlítésére 1080 forintot, az évforduló misealapítványra 600 forintot, a végrendelet végrehajtásával kapcsolatban 59 forintot.

Az örökösök nyugtatványt állítottak ki, hogy (mindezek lerovása után) a végrendelet végrehajtójától fölvettek készpénzben 4288 forintot.

*

Elmondottuk, amit egy rövid életrajzi vázlat keretében Takáts Márton egykori érseki helynökről és részben 18. századvégi kalocsai, volt jezsuita társairól elmondhattunk. Dobay László, Pálma Károly, Szerdahelyi József, Vajkovics Imre, Katona István, Klobusiczky Péter, Takáts Márton és a többiek... nevelő Rendjük ledöntött törzsfájának a kalocsai őstalajban gyökeret vert hajtásai: bizonyára nem is sejtették, hogy új működésüknek e színhelyéről ver majd gyökeret ismét haláluk után félszáz év múlva Magyarországon a Jézus-társaságnak újra izmosodó, lombosodó fája.

⁵⁹ Ephemerides, 7 krajcár értékben.

Kiadványok Jézus Társasága magyarországi történetéhez
(Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam)

(Szerkeszti: **Gyenis András S. J.**)

Tanulmányok — Lucubrationes

1. **Gyenis András S. J.**: Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. (Ford.) 1.80 P.
2. **Gyenis András S. J.**: A jezsuita rend generálisai. 1.50 P.
3. **Takács József**: A jezsuita iskoladráma. 3.50 P.
4. **Lischerong Gáspár S. J.**: Pray György élete és munkái. 2.50 P.
5. **Hets J. Aurelián O. S. B.**: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. 2.50 P.
6. **Nagyfalusy Lajos S. J.**: A kapornaki apátság története. Első rész. 5 P.
7. **Nagyfalusy Lajos S. J.**: A kapornaki apátság története. Második rész. 10 P.
8. **Galambos Ferenc**: A pécsi jezsuiták működése. 1687—1728. 5 P.
9. **Pethő Jenő S. J.**: Gerő György S. J. Keresztény Herkulese. 5 P.
10. **Anty Illés**: Csapody Lajos. 1729—1801. 5 P.
11. **Kerkai György S. J.**: A kalocsai kollégium. 1860—1940. 5 P.
12. **Nagyfalusy Lajos S. J.**: A kalocsai gimnázium történelmi és néprajzi gyűjteménye. 5 P.
13. **Félegyházy József**: Báró Splényi X. Ferenc váci püspök. 1731—1795. 5 P.
14. **Cser Palkovits István S. J.**: Pécs városa és jezsuitáinak multjából. 5 P.
15. **Géfin Gyula**: Faludi Ferenc. 1704—1779. 5 P.
16. **Kisbán Emil**: Sajnovics János. 1735—1785. Sajtó alatt.
17. **Serfőző József**: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. 10 P.
18. **Juhász Kálmán**: Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi, majd egri püspök. 1620—1680. 5 P.
19. **Gyenis András S. J.**: A nagyszombati egyetem és nyomdája az únió szolgálatában. 5 P.
20. **Nagyfalusy Lajos S. J.**: Takáts Márton érseki helynök Kalocsán. 5 P.
21. **Hajdók János**: Cser László versei. 5 P.
24. **Frideczky József**: Pázmány Péter. Élet és jellem. 5 P.

Források — Fontes

1. **Tóth Mike S. J.**: A magyar jezsuiták irodalmi tevékenysége. 1853—1934. 5 pengő.
2. **Temesváry János**: Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez. 1.50 P.
3. **Gyenis András S. J.**: P. Velics László S. J. visszaemlékezései. 5 P.
4. **Gyenis András S. J.**: P. Csákányi Imre S. J. tanárképző oktatásai 1695-ből. 5 P.
5. **Fejér József S. J.** — **Váczy Jenő S. J.**: Adatok a magyar jezsuita könyvészetéhez. 1930—1939. 5 P.

Gyenis András S. J. művei:

Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. (Fordítás, jegyzetekkel.) Budapest, Korda, 1934. 84 lap. Ára 1.80 P.

A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. Budapest, Manréza. 1935. 96 lap. Ára 1.50 P.

Jezsuita arcélek. Budapest, Korda, 1940. (Elfogyott.)

Jezsuita Történeti Évkönyv. 1940. Budapest, Korda, 1940. 364 lap. Ára 25 P. Intézményeknek 40 P. (Szerkesztette.)

Magyarok a Zambézi öserdeiben. Budapest, Kat. Missziók 1930. 48 lap. Ára 1 pengő.

A Bollandisták Társasága, Budapest, Manréza 1936. 31 lap. Ára 1 P.

P. Roothaan János Fülöp élete. Budapest, Korda, 1936. 35 lap. Ára 1 P.

Loyolai Szent Ignác és műve. Budapest, Korda, 1936. 35 lap. Ára 1 P.

A Pálosrend múltjából. Kalocsa, Árpád, 1930. 78 lap. Ára 2 P.

Krisztus munkása. Imádságoskönyv. Budapest, Iparos Mesterek Kongr. 1938. 450 lap. Ára 4 P.

Száz jezsuita arcél. Három kötet. (Szerk.) Budapest, Fővárosi nyomda. 1941. 36 P.

A hitvédők fejedelme. Bellarmino Szent Róbert bíboros élete. Budapest, Szent István Társulat 1941. 307 lap. Ára 3.80 P.

Egyszerűség ösvénye. Kis Szent Teréz életútja. Budapest, Korda 1941. 175 lap. Ára 1.50 P.

A Mester nyomában. Gondolatok az egyházi pályáról. Rákospalota, 1941. Szalézi Művek. 62 lap. Ára 60 fillér.

Jezsuita ünnepek. Szentek, boldogok s ünnepek jegyzéke. Rákospalota, Szalézi Művek. 1941. 57 lap. Ára 50 fillér.

A jezsuita rend hazánkban. Rendtörténeti vázlat. Rákospalota, Szalézi Művek. 1941. 63 lap. Ára 60 fillér.

Jézus seregében. Mi a jezsuita rend? Rákospalota, Szalézi Művek, 1941. 48 lap. Ára 50 fillér.

Régi magyar jezsuita rendházak. Központi rendi kormányzat. Rákospalota, Szalézi Művek, 1941. 91 lap. Ára 90 fillér.